

ՀԱՅ ԳԻՒՂԱՑՈՒ ՍԵՒ ՕՐԸ

Ս. ՄԵԼԻԳ-ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ

Ա.

Աշուն էր. օրը կիւրակի: Զինջ կապուտակի վերայ թափաւորում էր աշնան մեղմահայեաց արեգակը. նա իւր բարի, քաղցր աչքերը գցել էր Անգեղակոթ գիւղին, որի վերայ մեղմիկ խաղում էր հովը:

Կիւրակի օր—ահա՛ գիւղացոց ամենաուրախ օրը. նոքա բոլորեքեանք՝ ծեր ու տղամարդ, երիտասարդ ու երեխայ, հարսն ու աղջիկ դուրսն էին գտնուում, և գիւղը ներկայացնում էր մի կենդանի պատկեր: Գիւղացիք խումբ խումբ այստեղ-այնտեղ, սորա-նորա պատի տակ, օրը՝ նստած գտակը մի կողմը դրած տրխատանն էր քակում, նորից պինդ կապում, օրը տրեխը հանում, նոր հագնում և հետէն երբ ամուր կապում, օրը կանգնած ձեռափայտին լենած ամբողջ մարմինը խօսում, ասում էին բարձրաձայն միմեանց ժամանակ չը տալով. ինչպէս ասում են՝ հայի շէն էին շինել: Փոխւած էին գիւղացիք. բոլորեքեանք էլ, կարծես, մի բան էին գտած, իւրաքանչիւրը իւր մտքում «կորկոտ գցած» էր երևում:

Դէպի միւս կողմը նայենք. պատն ի վեր կանգնած էին գիւղացի երիտասարդները. մէկը աննպատակ տաշ էր անում՝ դանակը ձեռին, միւսը ձեռը գօտին էր անցրած, աջ ոտը դէպի առաջ դրած, մի ուրիշը ընկերի ուսին էր կռթնած, չորրորդը գտակն էր թափ տալիս, մի խօսքով ամեն մէկը մի գիրք ունէր բռնած. դոքա լսում էին իրանց ընկերոջ, օրը, ինչպէս երևում էր, շատ հետաքրքիր բան

էր պատմում. ամենքն էլ ուրախ էին և, կարծես, ամեն մէկը դոցանից իւր ապագան վճռել էր և մնում էր շուտափոյթ գործադրելը:

Աչքներս վեր բարձրացնենք. տանիքները կանաչ-կարմրին էին տալիս. հարսն ու աղջիկ էին գոքա, որոնք խօսում էին հա խօսում. դոցա նիւթը անսպառելի աղբիւրից էր հոսում. դէմքերի արտայայտութիւնը հաստատ ոչինչ չէր ցոյց տալիս. չեղեղուկ թոռ-արեւ սրտերը մէկ ուրախանում, մէկ տրտմում էին:

Վազվզո՛ց, ազազա՛կ... դոքա երեսաններն էին. ի՛նչպէս նոքա վազվզում են շարան-շարան, շուն ծեծելով, իրար վայր գլորելով. մի ուրիշ տեղ իբրեւ թէ օձ էին պար ածում՝ մի երկար շան քաշ տալով և մանրիկներին վախեցնում:

Գիւղը կենդանի էր. տէր-Մարկոսն էր պակաս. ահա նա էլ տնից դուրս եկաւ, աչքերը տրորեց, ձեռքը տարաւ միրուքի տակը դէս-դէն արաւ, գաւազանը պատն ի վեր դրաւ, փէշերը յետ քաշեց, կռացաւ, ձեռքը տարաւ իւր խոր գրպանից՝ ինչպէս անտակ հորից՝ քթախոտի տուփը հանեց, մի առանձին բաւականութեամբ կարճիկ ու հաստ մատերով կողքերին և երեսին իսկեց, բացարեց և մի լաւ քաշ վերցրեց ակորժակով, քաշեց՝ կէսը միրուքի վերայ թափելով, կէսը քթի ծայրին թողնելով. ֆարաջի տուտերը իրար քաշեց, առաւ գաւազանը և դէպի եկեղեցու բակը գնաց:

Տէր հօրը տեսան գիւղի ծերերը և քթախոտի հոտի վերայ ցածից դէպի նա շտապեցին. նոքա օրհնեա՛ տէր, ասելով մի մի քաշ քթախոտ վերցրին և նստեցին ալեւոր ալեւոր զրոյց էին անում:

Ահա այսպէս անգեղակոթցիք բոլորեքեանք էլ դուրսն էին գտնուում, երբ փողոցներով անցան Բագուից նոր եկած անդեղակոթցի մշակներից մի քանիսը, որոնց մէջն էր և Բէգլարի տղայ Ստեփանը, որ երեսունին մօտ ամուսնացած տղամարդ էր: Ստեփանը երկու օր էր, որ հացից-ջրից կտրւած, տնից-տեղից հեռացած, մշակների յետեւիցն էր քաշ քաշ լինում, որ ինչ է Բագուայ մասին նրանց պատմածները լսի: Նա այնպէս էր յափշտակւել, վերացել, վառւել Բագու քաղաքով, որ ման գալիս շատ անգամ ինքն իրան Բագու էր կարծում, իսկ երբեմն էլ Բագուից եկած գիւղը նոր-նոր հագուստներով և արծաթի զօտիով. բայց հէնց որ այդ խաբուսիկ պատկերը հեռանում էր նրանից և իրան տեսնում էր կոշտ բրդի

չուխան հագին, տրեխը ոտներին՝ նա սաստիկ ամաչում էր, ուզում էր փախչել, հեռանալ նրանցից, նրանց մէջ չ'երևալ, բայց հետաքրքրութիւնը թող չէր տալիս, ականջները սրած էր պահում, որ նրանց պատմածներից մի ամենափոքր կէտն անգամ տափը չը գցի:

Մշակներից ամեն մէկը ուզում էր այդ օրը, քանի որ գիւղացիները դուրսն էին գտնուում, մի լաւ ման գալ, իրանց ցոյց տալ, հայրենակիցների աչքերը շլացնել: Մշակները լւացւած, գլուխները սանրած էին, հագած ունէին բաճկոնակներ արխալուղի վրայով, մէջքները արծաթի գօտիներ ածած, գլխներին քաղաքացու գգակ էր, ոտներին ճիթկաւոր պսպղուն կօշիկներ: Ոտից ցգլուխնոր էին հագնւել: Նոր էր դոցա երիտասարդական հագուստը, առաջի անգամն էին ծալը բացել: Դրանց վերայ անծանօթ նայողը զարմանալով կ'ասէր. «Ի՞թէ անգեղակոթցի ծերերը սովորութիւն ունին երիտասարդի պէս զարդարել, պճնւել: Նոցա նիհար և խորշոմներով ծածկւած երեսկահատն ու կորացած մէջքը այդ միայն իրաւունք էին տալիս ասելու:

Վեց հոգի էին ման եկողները. երկուսը երկարահասակ էին և սապատաւոր ուղտերի էին նմանում, իսկ չորսը կարճահասակ, վտխոմարմիններով, որոնք նմանում էին երկար ու ձիգ տարիներ գետնափոր բանտերում բանտարկւածներին, ուր զրկւած են եղել արևի կենսատու ճառագայթներից:

Մշակների աչքներովն ընկան կտուրների վերայ կանաչ-կարմրին տուղ հարսն ու աղջիկները և ուռած ուռած քայիւրը գէպի այդ տեղ ուղղեցին: Բարախում էին դոցա սրտերը, չը գիտէին իրանց ի'նչ տեսակ ձև տան, որ նոցա զարմացնեն ու ապշեցնեն. մէկ իրանց հագուստին էին նայում, մէկ ճիթկաւոր կօշիկներին՝ արդե՞օք փոշի չի նստել և փայլը կորցրել, մէկ ընչացքներն էին ոլորում, սղալում, մէկ բաճկոնակների փեշերը յետ տանելով ձեռքերը արծաթի գօտիներն էին անցնում, կարծես ուզում լինէին ասել. «Արծաթէ գօտի ունինք ածած, լա՛ւ. նայեցէք»: Նոքա նայում էին հարսն ու աղջկերանց, իրար հետ խօսում, ծիծաղում և ամեն մէկը իրան մի բէգ էր կարծում:

Ստեփանը այդ ժամանակ աչքերը գետնին գցած, քիթ ու մոռութը կախ տւած՝ ուզում էր մի կերպ ծլկւի, տափովն անցնի, որ կանայք իրան չը տեսնեն և երբ այդ զրութեան մէջ

յանկարծակի իւր կնոջը տեսաւ կանանց խմբի մէջ՝ աւելի և աւելի սրտնեղւեց ասելով. «Նշանածս հիմա երանի է տալիս սրանց, իսկ ես ինչո՞վ եմ պահաս սրանցից. մի՞թէ ես էլ չեմ կարող այդպէս հագնւել զալ, որ իմ նշանածը պտածակից չը նայի: Միամիտ կա՛ց, Թագուհի՛, մի քիչ էլ համբերի՛ր, այսօր բոլոր չուխով եմ ման գալիս, վաղը դու տես ինչո՞վ ման կը գամ և քեզ ի՛նչպէս կը զարդարեմ. Բագուհն սաղ լինի...»: Հարսները զանդրուկները գցեցին և զանդրուկների տակից էին նայում. աղջկերքը կողքի կանգնեցին, աչքերի անկիւնով էին նայում, իսկ միջահասակ կանայք ուղղակի կանգնած երես առ երես, Հարսների արտայայտութիւնը պարզորոշ ասում էր. «Ի՛նչ կը լինէր իմ ամուսինն էլ Բագու լինէր և այսպէս զարդարւած գար»: Հասած աղջկերանց ամօթխածութեան թանձր քօղով ծածկւած արտայայտութիւնը երևան հանեց իրանց սրտի եօթը կապով կապած գաղտնիքը. «Տեսնես դոքա եկել են պսակւելո՞ւ»: Իսկ միջահասակ կանանց սրտերը նախանձով լցւեց. մէկը մտքումը ասում էր. «Ի՛նչ ու ես էլ մեծ տղայ չ'ունենամ, չ'ուղարկեմ Բագու և այսպիսի օրը պտածակից չը նայեմ ուրիշների տղաներին»: Իսկ ունեցողները ասում էին. «Իմ տղաս էլ կ'ուղարկեմ. և շտապում էր, որ ձեռքովը գար՝ հէնց այդ րոպէին իսկոյն և եթէ կ'ուղարկէր, որ վաղը անպատճառ մօտը լինի փող աշխատած և լաւ հագուստում:

Մշակները լետ յետ նայելով անցան: Կանայք խումբ խումբ հաւաքւեցան և քիթ քիթի տւած խօսում էին.

—Աղջի՛, տեսնո՞ւմ ես, խօսքը բաց արաւ Շողերը, երեկւայ զիւղացի տղաներն են է՛, գնացին Բագու, եկան մարդ դարձած. դու նրանց մի ծաղիկ-ծաղիկ շորերին նայի՛ր, ասես նոր են ասդի տակից դուրս եկած. արծաթի գօտիներին մտիկ տո՛ւր, մի գրւանքայ արծաթից կարծես լինի շինւած. պսպղուն կօշիկները, պսպղուն կօշիկները, մարգու խելք է գնում: Մեր կոշտ բառն էլ են փոխել, քաղաքավարի են խօսում: Նրանի՛ ձեր մօր աչքերին, էլ ի՛նչ ցաւ ու հոգս պիտի ունենան... Ա՛յ, ա՛յ այն ձիգ ձիգ տղան տեսնո՞ւմ էք՝ Մալունց Գեալուն տղայ Դանին է, որ ձեռքով մի բան չէր գալիս...

—Վի', աղջի', նա' է, խօսքը կտրեցին մի քանիսը, ի'նչպէս փոխել, ի'նչպէս զարգարւել է:

—Հա', այն էի ասում, շարունակեց Շողերը, որ դորա ձեռքով մի բան չէր գալիս. հայրը ամենայն օր էլ անէծք-պղծք չէր մնում թափում էր գլխին. դէ ե'կ հիմա հարցրո՛ւ, — գնաց Բագու, շնորհքին, մաքուր, քաղաքավարի մարդ է դարձել:

—Աղջի', խօսքդ էլ կտրում եմ, վրայ բերաւ Մարիամ աքերը, բա գիւղումը մնալով կարծում ես մեր տղայքը մարդ պիտի դառնա՞ն. մեզ նման յիմար չեն, որ սուս անեն, տղաները պահեն տաւարած, վար անող շինեն. ա'յնրանց հայրերն են խելօք է', ուղարկեցին Բագու իրանց տղաները, այժմ եկել են՝ ջիբները տրաքում, սնդուկները խլթխլթում. էլ ի'նչ ասես չեն բերել: Երէկ գնացել էի քրոջս տունը, նրանց հարեւանն է այն մէջ տեղի կապոյտ շորերով տղան...

—Խաչունց Մկրտումին տղայ Սաքա՞նը, հարցրին այս և այն կողմից:

—Հա', հիմա Սէրգի են ասում. Բագու են փոխել անունը. ով որ Սաքան է կանչում, ասում են, նեղանում է: Հա', այն էի ասում, ինչե'ր էին պատմում, ի'նչ, ի'նչ շորեր է բերել մօրը ու քւերտանց համար, ի'նչ ընծաներ բարեկամների համար. ասում են՝ նշան պիտի դնի, նշանի պատրաստութիւնն էլ է բերել. փո'ղ' հօ էլ խօսք չը կայ:

—Դէ' էլ նորա մօր առաջ կը կարողանանք խօսել, խօսքի տուտը բաց արաւ Նարգիզը, էլ մեզ մարդի տեղ կը դնի'. մինչև տղի գալը մեծ մեծ խօսելով էր ման գալիս քիթը ցցած, այժմ աստղերի տեղովը պիտի թռչկոտի: Մեր մարդին ի'նչ ասեմ, ինչ դառնայ, դարձաւ մի կողմը, ասացի՝ ա'յ մարդ, թող մեր երեխային էլ դոցա հետ ուղարկենք. չէ' որ չէ, չէ, ասաց ու սուեց կանգնեց. հիմա եկած կը լինէր, մեր աչքն էլ կը տեսնէր կ'ուրախանար:

—Էլ ասում ես ի'նչ դառնայ, վրայ բերաւ Շողերը, բաղաւորութեան մէջ են ընկել, աղքատութեան քարը գլորեցին դէնը: Փողը՝ փող, մարդավարութիւնը՝ մարդավարութիւն. էլ ի'նչ ես ուզում: Հա', մոռացայ ասել, Սաքանը խանութ պիտի բանայ այստեղ, ապրանք էլ է բերել:

—Դէ ա'յ տափ, պատուի' մտնեմ ներս էլի, նախանձով կուրա-

ցած ասաց Հերիքնազը, բա չորս տղայ ունենամ, այսպիսի օրը ձեռքերս ծոցումս մնամ պռշկած նայելի՞ս, ախր սկի իմ Դանու եղունգը կարժեն նրա՞նք, որ նա մնայ տանը, տաւար պահի, վար անի ձեռքը կոշտացած, նրանք գնան մարդ դառնան, մեր տղերանց հետ էլ չ'ուզենան թէ խօսեն:

— Էլ մի՛ ասի, Աստուած մեր խելքը առել է, ախր մի խելքը ամառ ձմեռ ի՞նչ անի. է՛ աշխարհս տրաքւած էլ Ուզունից, Նաղաթից, Փռնակոթից չես ասում հէնց է որ գնում են հա գնում դարտակ ջիբով, դառնում լիքը ջիբով. գնում են գիւղացի, դառնում են քաղաքացի. մենք միայն հէնց գիւղացի՛, գիւղացի՛ պիտի մնանք հա մնանք:

Աղջկերքը ոչինչ չէին խօսում, միայն նորահարսերի կողքը կտրած ամենայն ուշադրութեամբ լսում էին նրանց ասածն ու խօսածը: Նրանք էլ ոգևորւած էին Բագու քաղաքով, նրանց մտքովն էլ շատ բաներ էր անցնում. մէկը մտածում էր. «Նղբայրս գնացած լինէր, բերած կը լինէր ինձ համար լաւ լաւ բոլշամիջի շորերս: Միւսը. «Նրանի՛ ես էլ եղբայր ունենայիս:

Կանանց մեծամանուկ թիւնը, որոնք տղաներ ունէին, ուրախ էին. մտածում էին. «Կ'ուղարկենք, մենք էլ երջանիկ կը լինինք ինչպէս նրանք». իսկ նրանք որոնք այդ բաղդաւորութիւնից զրկւած էին, ոչինչ չէին կարողանում խօսել, մի բան կորցրածի պէս դէս-դէն էին տատանուում:

Մշակները հեռացան կանանց աչքերից. նոքա միւս փողոցում տեսնելով խմբւած երիտասարդներին՝ դէպի այդ կողմը ծռւեցան, նոցա էլ զարմացնելու:

— Սրանց՝ մուժիկներին նայէ՛ք, ասաց Սաքանը, ասես տաւար լինին, տանես Բագու կը խրտնեն՝ ծովը կը թափւեն հա՛. մի օր չեն կարող մնալ:

— Տօ՛, սկի փողոցներով կա՛րող են գնալ, Ֆայտօնների տակ կը մնան, պատասխանեց Դանին:

Այսպէս խօսելով, ընչացքները ոլորելով և արհամարհական հայեացքով մօտեցան խմբւած երիտասարդներին:

— Գալիս են Բագուից եկածները, գնանք մօտները մի խօսացնենք, ասացին մի քանիսը խմբւած երիտասարդներից և ուղղեցան դէպի մշակները:

—Իարև ձեզ, այդ ե՞րբ էք եկել, հարցրեց Մինասը, որ ամենից համարձակն էր:

—Երէկ ենք եկել, շատ սառւը պատասխանեց Սաքանը:

Գիւղացի աղաները դոցա չորս կողմը պատեցին և ապշած, բերան բաց նայում էին հազուստներին, մանաւանդ կօշիկներին ու արծաթի զօտիներին: Նոքա էլ աւելի հպարտացած, փքւած, հընդկահաւի նման բարձրից էին նայում և ուզում էին ասել. «Ձեզ պէս գիւղացիներ չենք, մենք քաղաքից ենք գալիս, լաւ նայեցէ՛ք՝ թէ ո՛վքեր են ձեր առաջը կանգնած»:

Բոլորեքեանք էլ ուզում էին նրանց խօսացնել, բայց չը գիտէին՝ ի՞նչպէս սկսէին և ի՞նչ հարցնէին. ճշմարիտ է, շատ ժամանակ չէ ինչ իրանցից բաժանւել Բագու մշակութեան էին գնացել և պէտք է որ ինչպէս առաջ էին եղել իրար մօտ, այնպէս էլ լինէին՝ ինչպէս մի գիւղի տղաներ. բայց դոցա վարմունքը և մանաւանդ արտաքին փոփոխութիւնը ամօթխած երիտասարդներին կապել, կաշկանդել էր: Մշակները անձնասիրական զգացման տակ այդտեղից չէին ուզում հեռանալ, նոցա աւելի էին ուզում զարմացնել մտածելով. «Մենք շատ ենք վճներս ծռած, համետները մէջքներիս հարուստ պարոններին պլշած նայել, այժմ էլ դուք մեզ նայեցէ՛ք և երանի տւէք. մենք ձեզնից հարուստ, քաղաքավարի և խելօք մարդիկ ենք և ոչ մշակներ, ինչպէս Բագու էինք»:

—Սաքի՛, հարցրեց կրկին Մինասը, Բագու այստեղից շա՞տ է հեռու:

—Ի՞նչ ես ասում, չը լսելու դնելով:

Հարցնողը մի և նոյնը կրկնեց կարմրելով:

—Հա, հեռու է, շա՛տ հեռու է:

—Քանի՞ օրումն էք գնում այստեղից:

—Տասը, տասն և հինգ օրում:

—Բագու քանի՞ տուն է:

—Ո՛վ է իմանում, սկի կարելի բան է, որ համարւի, մի ծայրից միւսը չի երևում, ի՞նչպէս կարող ես համարել:

—Մեր գիւղի երեք չափ կը լինի՞:

—Ի՞նչ ես ասում, հազար չափ էլ չի լինի, ասում եմ ծայրը չի երևում, գիտես, որ երկու օր մի լաւ ձիով ման գաս՝ էլի չես կարող ամեն տեղը տեսնել:

Տղաները ապշած նայում էին Սաքանին ու մտածում. «Ի՞նչ մեծ տեղ է եղել Բագուն և սոքա տեսել են, երա՛նի ձեզ»:

— Հապա այդպէս մեծ տեղ կը լինի, միջի մարդիկ բոլորն էլ հայե՛ր են, հարցրեց մի ուրիշը սիրտ առած:

— Զէ՛, ամեն աղգից էլ կայ. էլ ռուս ու նեմենց չես ասում, Ֆրանկ ու ինգլիզ չես ասում՝ ամենը այնտեղ են:

— Ա՛, Սաքա՛ն, դարձաւ Ստեփանը, նեղանում ես խօսալուց, դրանց մօտ էլ պատմի՛ր այն բաները, որ ինձ մօտ պատմեցիր, է՛հ, որ լսէք կը մնաք ձեռք-ոտներդ տափից կտրած:— Միւսներն էլ նոյնը խնդրեցին: Դանին տեսաւ որ Սաքանը համով չի նկարագրում իրանց տեսած հրաշալիքներով լիքը Բագուն, ինքը սկսեց.

— Բագու, մի խօսքով ասում էք՝ պրծաւ գնաց. Բագուն՝ գիտէք՝ մեծ, շատ մեծ տեղ է, ծովի մօտն է. ծո՛վ, է՛, որ նայում ես ոչ ջուռդ ունի ոչ պուճախ, երկնքի հետ խառնւած է. վրան ինչե՛ր կայ, ինչե՛ր. — մեծ մեծ տներ շինած, ջրի երեսը զցած. ի՞նչ են անում այդ մեծ մեծ տները. — ջրի երեսին լողում, ուր ուզում, գնում են. մէկ էլ տեսար շուին փչեց, ճանապարհ ընկաւ. ի՛նչպէս է գնում, Տէ՛ր Աստուած, է՛, փը՛ռռ հա փը՛ռռ, վզզալի, ջուրը ճղելով, հրացանի գնդակը ի՛նչ կարող է նրա յետևից հասնել, թռչում է ջրի երեսին, աչքդ էլ յետևիցն գնում, մէկ էլ տեսար կորաւ, էլ չի երևում. աչքդ էլ չի ջոկում, մի ճանճի պէս է երևում: Բա չէք ասում թէ ի՞նչպէս է գնում, որ ոչ ձի կայ լծած և ոչ էլ պարանով քաշում են:

— Ի՞նչպէս է գնում, հետաքրքրւած հարցրին այս ու այն կողմից:

— Ի՞նչպէս է գնում, կրկնեց նոցա հարցը ծիծաղելով, գնում է, շատ արագ է գնում, Ֆրանկներն ու ինգլիզներն են հնարել, ջրի երեսը զցել. մէկ էլ տեսնում ես՝ մէկը դուրս եկաւ այդ տան բարձր տեղը կանգնեց և այդտեղից հրամաններ տաւ. դորա ձեռքումն է գտնւում նորա թլիխմը, որ կողմը բանալին շրջում է, այնպէս էլ պրախօղը հնազանդ գնում է:

— Բա տակ չի անո՞ւմ, ջրի վերայ ի՛նչպէս է մնում, հարցրեց Մինասը:

Ծիծաղեց Դանին, ընկերներին նայելով ուզում էր ասել. «Այդ տեսակ լիմար հարցեր միայն երեխաները կը տան»:

—Զէ՛, տակ չի անում, թէ՛ն շատ և շատ մեծ է, մեր եկեղեցին չը կայ, նորա տասը, տասն և հինգ չափ կը լինի. վրան գերաններ կան, որ նայում ես ցածից վեր՝ գլխարկդ ընկնում է, բոլորը ինչ որ կայ նորա ծայրումն է, նա չի թողնում որ այդ աժդահայ պրախօղը ջրի տակը գնայ: Այս ծովը. պրախօղները մէկը չէ, տասը չէ, հազար, երկու հազար, ինչ եմ ասում՝ սկի կարելի՛ է համարել, ծովի երեսը լիքն է լինում:

—Բագուայ տներից ասեմ. է՛ որ կանգնում ես մի փողոցում, նայում՝ խելքդ գնում է. մեր տների նման ձախ ու ծուռ չեն, մի յարկանի չեն, շարքին, երկու, երեք յարկանի, ապակիներով ծածկած առաջները, որ մոռնում ես մէջը, ամիսսում ես ոտդ դնես, կոխ տաս, վռվռում է հայելու նման:

—Հապա խանութները չես ասո՞ւմ, խօսքը խլեց Ստեփանը, մեծ մեծ խանութներ՝ դռները ողջ ապակուց...

—Հա՛, խօսքը կտրելով շարունակեց Դանին, մեծ մեծ են խանութները, դռները ողջ ապակուց, մէջները ով է իմանում ինչե՛ր են ծախում, աշխարհքիս ամեն ծայրիցն էլ բան են բերում այնտեղ. այն նաւերը չը կա՞ն, որ ասացի, նրանցով են բերում...

—Մէկը չի ծախում մի խանութում, կրկին խօսքը խլեց Ստեփանը, որը թէ՛ն Բագու չէր եղել օրումը, բայց այնքան մօտը պատմել էին, որ անգիր էր արել ամբողջ կտորներ, տասը, տասն և հինգ, քսան հոգի են ոտի վերայ կանգնած՝ առնողները այնքան շատ են, մէկը արշինով չափում է, միւսը կտրում է, մի ուրիշը ծալում է, չորրորդը թղթի մէջ է ամրացնում, տալիս գնողին, հինգերորդը փողն է առնում...

—Հա՛, հինգերորդը փողն է առնում, շարունակեց Դանին: Ի՛նչ փող, սէլի պէս է գալիս, թիով են դիզում, սկի կարողա՞նում են օրւայ աշխատածը համարել. տօ՛, հարստութիւն, հարստութիւն այնտեղ է. գո՞ւք էլ էք ապրում, մե՞նք էլ. կեանքը ուրախ, քաղաքը լաւ, լուսաւոր, փողը շատ, է՛, էլ ի՛նչ ասեմ, մարդ պիտի իւր այլով տեսնէ, որ իմանայ, թէ չէ պատմելով ի՛նչ կը լինի, մէկը ասում ես, միւսը մոռանում:

—Տե՛ղ, տե՛ղ այն է և ոչ թէ՛ մեր դիւղը, առանձին խօսում էին երեք հոգի, մենք էլ ենք ապրում, նրանք էլ. երեւի այնտեղ

չի կարելի մեր հագուստով մնալ, նորա համար են սրանք փոխել:
— Բա ի՞նչպէս կարելի է, պատասխանեց միւսը, մի օր չեն
թողնի որ մնանք, դուրս կ'անեն:

Մշակները թէ մի օր իրանց կեանքում երջանիկ օր պիտի
տեսնէին՝ այդ օրն էր. նոքա էլ չէին յիշում իրանց այնքան տար-
ւայ չարքաշ կեանքը. նրանց մէջքին համետ չը կար, բեռնաւոր-
ւած ծանր հակով, ոտերում՝ տրեխ, մատերը դուրս դառած, կրունկ-
ները վեր ընկած. մարմինները ցնցոտիներ չէին ծածկում, հազար
տեղից կպկպորած. փորները քաղցից չէին զրդրում, մէջքներին
կպած, այլ լաւ հագւած, կուշտ կերած, քանի տարի է մածունի,
հաւի մսի, կաթով ճաշի համ չէին տեսել, բերանների ջուրը գնա-
լով կերել էին, թէև իրանց տներում ասել էին. «Այս ի՞նչ կերակուր
է, կերակուր, կերակուր Բագու են պատրաստում»: Այսպէս օրւայ
հերոսներ դարձած, ամենքն էլ նրանց մասին էին խօսում, նրանց
էին մատով ցոյց տալիս և իրանց համար իրարից ծածուկ փեսա-
ցու ընտրում: Յնծում էր նոցա սիրտը, ուրախ էր նոցա դէմքը, չէին
ուզում որ մթնի, նոցա սրտի փափագն էր ման գալ, ուրիշներին
իրանց ցոյց տալ, զարմացնել:

Մշակները հեռացան. փողոցի միւս ծայրում պատահեցան խա-
ղացող երեխաներին. փոքրները յետ փախան՝ կարծելով հայեր չեն,
իսկ մի քիչ մեծերը կտուրներին վերայ բարձրացան և սկսեցին
«զդրաստի, զդրաստի» անել, ինչպէս սովոր են քաղաքացուն ռսե-
րէն բարեւել, կարծելով ուուս են: Մշակները հեռացան ուշք չը դարձ-
նելով, իսկ երեխաները մի և նոյնն էին կրկնում և աւելացնում՝
«զուրակ սաբակ, դուրակ սաբակ, չիտրի պիտրի, չիտրի պիտրի»,
իրանք էլ չը հասկանալով թէ ինչ են ասում:

Մշակները իբր թէ չ'իմանալով ծուեցան դէպի մարդկանց
խումբը:

— Բարով էք եկել, գալուստներդ բարի, ձայն տւաւ Խաչի ա-
պերը, որ գիւղում մեծ յարգ ու պատիւ ունէր. եկէ՛ք նստէք, տես-
նենք ի՞նչ կայ, ինչ չը կայ:— Նրանք մօտեցան և բոլորին էլ բա-
րեւեցին:

—Ի՞նչպէս էք, հարցրեց Խաչի ապէրը, լա՞ւ աշխատեցիք այս քանի տարում:

—Ինչու չէ, փա՛ռք Աստուծոյ, պատասխանեց Սաքանը, Բագու գնացողը չ'աշխատի՛, հէնց դարտակ անղիցն էլ որ ման գաս փողը հող է:

Այս պատասխանի վերայ գիւղացիները, կարծես, քնած տեղերից ցնցւած զարթեցան, աչքները չորս արած, ձեռները դէպի փողի կուտակները մեկնեցին՝ հաւաքելու այդ կենսատու արծաթը: Ամեն մէկը մոռածում էր. «կը գնամ անպատճառ, կ'ուղարկեմ անպատճառ տղիս, եղբորս». բայց ի՞նչպէս ափսոսում էին և իսկոյն տխրում, որ առաջ չեն ուղարկել, առաջ չեն գնացել:

—Ի՞նչպէս է, լա՞ւ տեղ է Բագուն:

—Շա՛տ, շատ լաւ:

—Նաւթը, ասում են, ջրի պէս է այնտեղ. ճշմարի՞տ է:

—Ի՛նչ նաւթ, է՛, այնքան հորեր կան քանդած, որ տափի երեսին սաղ տեղ չը կայ. նաւթը ցածից խփում է վեր՝ շատ վեր և այնտեղից թափւում է լճակները, ծով դառնում. փութը ինչո՞վ են ծախում.—մի կոպէկ, շատ շատ որ թանկանայ՝ կէս կոպէկ, ջրից էլ էժան:

—Փութը մի քառորդ կոպէկ, ամենքն էլ կրկնում էին և զարմանալով միմեանց նայում:

—Տեսէք ո՛րքան շատ է, որ այդպէս էժան է, ասաց Ստեփանը նայելով իւր համագիւղացիներին:

—Շա՛տ, ի՛նչ շատ, եթէ բոլոր հորերը բաց թողնելու լինեն, աշխարհքիս ամենամեծ գետիցն էլ մեծ կը լինի:

—Հարուստ մարդիկ շա՛տ կան, հարցրեց Խաչի ապէրը:

—Հէնց բոլորեքեանքն էլ հարուստ չե՛ն, պատասխանեց Դանին, աղքատի տեղ չէ. լաւ հաշուով ապրողի փողին փող չի հասնի, փող շատ ես աշխատում, բայց ինչ կ'անես, շատ էլ մխտում ես. այստեղի նման չէ, որ մի օր ցամաք հացով մարդ կառավարւի, մի օր մածնով, մի օր հաւկիթով. չէ՛, չի լինում, անպատճառ պիտի կերակուր ուտես և ի՛նչ տեսակ կերակուր, մարդու մատներն էլ հետն են գնում ուտելիս:

Գիւղացիները դարձեալ միմեանց զարմացական հայեացքով էին

նայում և նոցա ասածները հալած իւղի տեղ ընդունելով՝ իրար հետ վիճում էին հեռու կանգնածները. մէկն ասում է. — «Ինչո՞ւ կ'ուտեմ, ինչպէս այստեղ եմ ապրում, այնտեղ էլ այսպէս կ'ապրեմ»:

— Զէ՛, Սանթի՛, պատասխանում է հարևանը, չես տեսնում Դանին ի՞նչ է ասում, — ասում է չի լինում:

— Տո՛՛ նա երիտասարդ է, այդպէս կը լինի, նրանք իրանց բերանից չեն կարող կտրել, ինչպէս մենք կարող ենք անել:

Սոքա իրանց խօսակցութիւնը կտրեցին, երբ Խաչի ապէրը կրկին հարց տուաւ. այս անգամ իրանց մասին էր թէ ինչով են պարապել Բազու: Նոքա չը լայտնեցին որ մշակ են եղել. այդ բանը շատ կը ստորացնէր իրանց դիրքը համագիւղացիների աչքում, ուստի Սաքանը, որ սուտ ասելում շատ վարժ էր՝ ասաց.

— Գործարաններումն ենք եղել, մշակների վերակացու: — Այդ լսելով մնացած մշակները՝ թեւ առան թէ թռչեն, կարծես իրանք էլ կասկածեցին, որ մշակ չեն եղել:

— Ամսական ո՞րքան էիք ստանում:

— Ո՛վ է իմանում. այնպիսի ամիս էր լինում 35 մանէթ, այնպիսի՝ 30, 25, մի խօսքով 25-ից պակաս չէ եղել. գործը լաւ կատարելուցն է. մէկ էլ տեսնում ես գործարանատէրը եկաւ, տեսաւ ամեն բան կարգին, սարքին, հանեց ծոցից մի կարմիր, խշխշան տասանոց տուաւ, շնորհակալութիւն արաւ, դուրս գնաց. փող է, ստանում ես, դնում գրպանդ, էլ ո՛վ ժամանակ ունի նստի համարի, տեսնի ամիսը որքան է ստանում:

Սորան էին սպասում գիւղացիները. «35 մանէթ դեռ աւելորդ պարգև էլ, որ շատ անգամ կարող է 40-ին էլ հասած լինի», ասում էին միմեանց, ձեռքերը իրար քսում և բացականչում. «Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, տես մենք իմացե՞լ ենք, մենք մեր գիւղում քնածի պէս ենք, աշխարհս տանող տանողի վերայ է, աշխատող՝ աշխատողի, իսկ մենք մաճից ձեռք չենք քաշում, մեր տաւարի գոմից չենք զգուճում»:

Խորամանկները ոչինչ չէին ասում, նոքա ծրագիրներ էին կազմում սուս ու փուս և զարմանում մշակների պարզամտութեան վերայ, որ այդպէս ճշդութեամբ ասում էին իրանց ստացած փողի քանակութիւնը, մտքներովն անգամ չ'անցնելով, որ նոքա անձնասիրական զգացման տակ մոռացել էին այդ պարզ հաշիւը:

Այնուհետև գիւղացիները շատ երկար հարց ու փորձ արին Բագուայ մասին. մշակները աշխատում էին, որքան կարելի է, չափազանցօրէն նկարագրել իրանց տեսած քաղաքը և գերբնական երևցնել նոցա աչքերին:

Արևը մայր մտաւ. հնչեցին եկեղեցու զանգերը. գիւղացիները խաչ հանեցին երեսներին, «օրհնեա՛լ է Աստուած յամենայն ժամ» ասելով ոմանք գնացին իրանց տները, իսկ ոմանք եկեղեցի:

Բ.

Մութը գետինն էր առել, խէր ու շառը բաժանւել, ոտը խաղաղւել, կտրւել. ամեն մարդ շտապում էր տուն իւր սրտինը, իւր բարի ցանկութիւնը իւր օջաղի մօտ, կոճերի տակ ասել, խօսել ուրախ ուրախ: Որքա՛ն քաղցր, սիրելի էր այդ րոպէին չափահաս որդին ծնողի համար, ամուսինը՝ կողակցի, եղբայրը՝ քրոջ, որովհետև առաջներին օտարութիւն՝ հեռու երկիր կար գնալու:

Արդէն ամեն մէկը հաստատ որոշել էր Բագու գնալու խընդիրը: Ստեփանը, որ մենք տեսանք նորեկ մշակների հետ, բոլորովին անձնատուր էր եղած այդ հարցին. նա վառւել, ոգևորւել էր և հաստատ վճռել էր այլ ևս չը մնալ գիւղումը. գիւղի օդը, գիւղի նիստը ու կացը նրան անտանելի էր թւում. նա շտապում էր որքան կարելի է շուտով տրեխների փոշին թափ տալ և պանդխտի ցուպը ձեռքը առնելով՝ հեռանալ գիւղից:

Ստեփանը մշակների հետ զրոյց անելով ճանապարհ էր գցել նրանց, այժմ յետ էր դառնում տուն. նա թռչկոտում, ցատկոտում էր գիւղի ծուռ ու մուռ ճանապարհներով անդադար քարերով ընկնելով. նա մոռացել էր ամեն ինչ. նորա մտածողութիւնը միայն կենդրոնացել էր Բագուայ վերայ. ոչ մի բան չէր տեսնում, ոչ մի բան չէր կարողանում մտածել, միայն աշխատում էր շուտով տուն ընկնել, աչքալոյս տալ, որ այնուհետև աղքատութեան քարը զլորած է համարում իրանց ընտանիքի համար. որչա՛փ քաղցր էր տեսնել իւր ընտանիքը ազատ այդ աղքատութեան ծանր քարի ճնշումից, բոլորովին աղա՛տ... Կարո՞ղ էր չը թռչկոտալ Ստեփանը, կտուրների վրայով չը ցատկոտել. մի՞թէ նա միայն դրանով էր բաւական. — ոչ, այդ

շատ քիչ բան համարեց, երբ մշակների բոլոր ասածները մտաբերեց. «Աղքատութեան քարը գլորելը կայ ու կայ, մտածեց նա, դու ուրիշ բան ասա՛... չէ մին սրանից յետո՛յ էլ պիտի վիզներս փոկ անենք, փողի առաջ դողդողանք. էլ պրծաւ, հէ՛նց ապրեմ, հէ՛նց տունս պահեմ, որ սազ աշխարհքը զարմանայ. Սաքուն, Դանուն նման կ'ապրե՞մ, նրանք չեն իմանում. ե՛ս, ե՛ս կը տեսնեն ինչե՛ր կ'անեմ մի երկու տարուց յետոյ...»

Ստեփանը հասաւ տուն. կնիկը, որդիքը. շատ ուրախացան իրանց տէր-տիրականին սովորականից դուրս ուրախերես տեսնելով. որդիքը — երկու աղջիկները՝ Զառին ու Մանուշակը, որոնցից առաջինը վեց տարեկան էր, իսկ երկրորդը՝ չորս, հեռուից հեռու չէին ման տալիս իրանց հօր շուրջը, մօտեցան, մինչև անգամ ուզեցին նորա գոգում նստել. իսկ փոքրիկ տղան, որ նոր-նոր սկսել էր չորեքթաթ տալ, աչքերը գցած հօր մեծ մեծ, ուրախութեամբ լիքը աչքերին, մի կերպ փորսող տալով մօտեցաւ ոտերին, ձեռներին անելով, փափլիկ թաթիկը դրաւ կոշտ ծնկան, սպասելով որ ուրախ հայրը վերցնի, ձեռքերի վերայ առնի: Թագուհին — Ստեփանի կողակիցը, աչքի անկիւնով նայելով մարդու լայն, սպիտակ, պարզ ճակատին, չափից դուրս ուրախ ու զւարթ դէմքին և սրած ընչացքին՝ ժպտաց, մի քնքշական զգացմունքով համակեցաւ, իւր աչքերն էլ փայլատակեցին, իւր յօնքերն էլ յետ գնացին. որքա՞ն ուրախ կը լինէր միշտ այդպէս տեսնէր, միշտ այդպէս զգար...

— Խէ՛ր լինի, տեսնես ի՞նչ կայ, որ ուրախ է, մտածում էր ուրախ ուրախ Թագուհին. հիմա լաւ ժամանակն է՝ ասեմ, որ մի քանի պակասորդ ունիմ առնի. վա՛յ թէ էլի բարկացաւ... չէ՛, ասեմ, նա ուրախ է, չի բարկանայ. այսօր էն ի՞նչ էր իմ դրութիւնը մեր հարեանների մօտ, — քօշերիս կապը կտրած, գլխիս լաչակը ծրորած, արխալուղս ավուիւմ ավուիւմ դառած. չէ՛, պիտի ասեմ ինչ էլ որ լինի:

— Ա՛յ տղայ, դարձաւ ամուսնուն, բա ե՞րբ ես առնելու քօշերս, լաչակս... և հազիւ հազ կարողացաւ այդ բոլորը ասել:

— Դու մեծ բաներ ուզի, դրանք ինչե՛ր են, դու դեռ մի քիչ համբերի, յետոյ կը տեսնես ինչ կը լինի, տես քեզ խառ ուզումաշում չեմ պահում, — էլ սաղրի քօշերս որն է, զառ չարղաթս, ար-

րիւշում, զարբաբ արխալուղս, բոլորը բոլորը աւել աւել կը լինի, սկի մի բանի նեղութիւն չես քաշիլ:

Քազուհին սկզբում կարծեց մարդը իրան ձեռն է առել, ծաղր է անում, բայց յետոյ տեսնելով որ անկեղծ խօսքեր են, որ դուրս են գալիս յորդառատ կերպով Ստեփանի բերանից, ոտը աւելի առաջ դրաւ:

—Էլ ե՞րբ, ասաց աւելի համարձակ, քանի՛ մէկ սպասեմ, թողնեմ, որ բանը բանից անցնի, միսս երևայ, յետոյ առնես. երեւի քաղաքը ցորեն ես տանելու ծախելու, կ'առնես չէ՞:

—Աղջի՛, ի՛նչ քաղաք, ի՛նչ ցորեն, գիտ է, գլխին ձի է քացի տւել, ես ինչ եմ ասում, սա ինչ. բա ականջներդ բամբակով լքցրել ես, այսքան հարայ ենք տալիս հարայ՝ դեռ դու նոր ես Վարդան վա՛յ անում. հա՛, հա՛, հա՛, լաւ կնիկ ես, լաւ իմ աշխատածը կը պահես այդ անխելք գլխո՛վդ... Բազու եմ գնալու, Բագու՛, դու հիմիկանից պատրաստութիւնը տես, ճղած, ճոթռածը կարի՛ր, կարկատի՛ր, որ մի բանի էլ ասես պակասութիւն չը քաշեմ. դու տես այնտեղից ինչե՛ր եմ բերելու է՛. դու տունը լաւ պահի՛ր, երկու տարի չի անցնիլ և մենք կ'ապրենք այնպէս ինչպէս մի քաղաքացի, էլ չես ասի՝ ա՛յս բեր, ա՛յն բեր, այն ժամանակը առանց բերանիդ նեղութիւն տալու իւր ոտովը կը գայ առաջդ կը կանգնի. լա՛ւ է, բաւական ես ինձնից, որանից էլ աւել ի՛նչ ես ուզում. բայց պէտք է մի քիչ հուփ տւած ապրել, շատ կը տեսնես, շատ էլ շաղ կը տաս:

—Բագու՛. ա՛յ մարդ, էդ ի՛նչ ես ասում, բա ասա մենք էլ մարդամէջի՛ կ'երևանք էլի. խալիսի կնանիքը այսօր քիթները աստղերի տեղերովն էին ման ածում, չէին էլ ուզում մեզ հետ խօսել, ինչ է մինի տղան, միւսի մարդը Բագու է. լա՛ւ, հիմա էլ թող չը խօսեն, ա՛յ ես նրանց դուխը թաղեմ, ցա՛ւս քաղեն նրանք էլ, նրանց մարդիկն էլ, հէնց են իմանում թէ մենակ իրանք են աշխարհում, մին կենամ, մին հագնւեմ, որ բերանները մնայ բաց. խէ դու ո՞ւմնից ես պակաս,—Դանո՛ւց, Սաքո՛ւց, որ սաղ Բագուն հաւաքել են, վեր առել եկել:

—Աղջի՛, մարդի անուն տո՛ւր, ինչ ես խօսում. թող քո այդ քիթները ցից կնանիք սպասեն մի երկու տարի էլ, այն ժամանակն

Թող քիթները տանեն աստղերին կպցնեն. ը'հ, էլի խելքները պակաս կնանիք են է', հէնց են իմանում թէ մենակ իրանց տղաներն են աշխարհումն, բա մենք ոչինչ, լա՛ւ:

Թագուհին էլ ամուսնու նման վառւեցաւ. սիրունատեսիլ կերպարանքը մի րոպէում փոխւեցաւ—զւարթացաւ. սև-սև, խոշոր աչքերը ծիծաղկոտ կոպերի մէջ փայլեցան, ձեռք ու ոտքը ուրախութիւնից դող ընկաւ, շտապում էր ամեն ինչ, ինչ որ ամուսնու բերանից դուրս էր գալիս, մի ակնթարթում կատարել, վերջացնել. բայց ուրախութիւնից մի տեղ հանգիստ չէր նստում, կամ սնդուկն էր բանում, շորերը հանում կամ մի ուրիշ տեղից կապոց էր բերում, շորերը միմեանցով տալիս: Այսպէս անվերջ մինչև լոյսը կը խառնէր, միմեանցով կը տար եղած չեղածը, եթէ Ստեփանը չընկատէր նրան, որ հանդարտութեամբ մի տեղ նստի, իւր բանին կենայ:

Երջանիկ էր Ստեփանը. առաջի անգամն էր, որ նա այնպէս ջերմ սիրով տղային կրծքին սեղմեց համբուրեց, առաջի անգամն էր, որ այնպէս քաղցր քաղցր, առանց բարկանալու, հայհոյելու իւր կողակցի հետ մի երեկոյ անցկացրեց: Նորա ոգևորութիւնը դեռ չէր նստել, ներսը, կարծես, քանի գնում այնքան աւելի էր եռում, եփում. նստած տեղը քրտնել էր, կարծես, վազելուց էր տուն ընկել. գլակը դրած գետնին, ձեռքը կողքին՝ երևակայում էր իրան Բագու: Բագուն նորա աչքին պատկերացաւ մի այնպիսի քաղաք, որ «ոչ ճունդ ունի ոչ պուճախ». այժմ ինքը ընկած է այդ քաղաքը, փողը սէլի պէս է, հաւաքում է հա հաւաքում, չի կշտանում, չի ուզում շուտով տուն դառնալ, ուզում է աւելի փող աշխատել, բոլորովին ապահովւել և ապա թէ առօք-փառօք յետ դառնալ: Յետ դարձաւ. գրպանները տրաքում է, ապրում է ինչպէս մի բէգ. նա թիք տաւ իրան բէգի զիրք տալով:

Թագուհին բանի տակ նստած՝ ասեղը ձեռքին կարկատան էր անում, մի և նոյն ժամանակ վառւած երևակայութեամբ Բագուայ մասին մտածում. — ամուսինը յետ է դարձել հագուստը փոխած, բերել է շատ փող և հագուստներ, աղջիկները քաղաքացու հագուստում են, իսկ ինքը արծաթի գօտի ունի ածած: Անցաւ մի երկու ամիս, ձիաները կանգնեցին բակումը, պատրաստուում են գիւղը թողնելու. քաղաքում են և ինչպիսի տներում են ապրում, ինչպէս են

հազնւած, որքան երջանիկ և ուրախ են.... Թագուհին այնքան էր յափշտակւել, որ փոխանակ ծորրած տեղերը կարկատելու, սաղ տեղերին էր գցում կարկատանը և կրկին քանդում:

Երեխաները քնած են. ձայն-ծուն չը կայ: Ստեփանի ականջը ձայնի էր, նրան շատ վատ էր թւում, որ աքաղաղները շուտով չէին յայտնում իրանց ձայնով բարի լոյսը. նորա համար ժամանակը կանգնած էր, առաջ չէր գնում, կարծես, մութը անվերջ պիտի տւէր, իսկ քունը, հէնց գիտեսաս, նորա աչքերը չը գիտէին. երևակայութիւնը հեռունները չէր գնում, բարձր թռիչքները փողի կոյտերն էին, որ ուրախ ուրախ աչքերը մեծ բացած հաւաքում հա հաւաքում էր: Ստեփանը չէր գազարում այդ մի և նոյնը զանազան ձևերով երևակայել:

Թագուհին դադրեց կարկատաններից, կարի վերայ ննջեց՝ քաղցր երազներ տեսնելով ապագայի համար: Ստեփանն էլ ոսկու կոյտերի վերայ ննջեց և այդ ոսկու կոյտերը քնած տեղն էլ հանգիստ չը տւին:

Գ.

Սուրբի լուսին քաղցր հնչում էին եկեղեցու զանգերը և ժամասէրներին հրաւիրում Աստուծոյ տունը: Ոտի վերայ էին գիւղացիները. ծերերը կուչ ու ձիգ անելով եկեղեցի էին գնում, հարս ու աղջիկ անլւայ կուժերը ուսերին իրանց աղբիւրն էին շտապում: Աղբիւրը կենդանացաւ լուսաբացի հետ, սպիտակ ու կարմիր լաչալներ էր, որ փռւիւում էին նորա վերայ. նոքա ակորժակով չոմփ-չոմփ երեսներով տւին պաղ ու վճիտ ջուրը, զլարթացան և թշերի վերայ թարմ վարդեր բացւեցան. լցրին իրանց սիրելի կուժերը աղբիւրի ակից և ուսերին դրած կաքաւի պէս շորորալով ու ցատկոտալով տուն եկան, կժերը վայր դրին, աւելը ձեռներն առան, տուն ու դուռը սկսեցին աւելլ, սրբոտել:

Ստեփանի կինը վաղ զարթել, անթեղած կրակը իրար էր դրել, ջուրը բերել, սրբոտել. իսկ Ստեփանը գիշերւայ մեծ մասը անքուն անցնելով, անդադար Բագուայ մասին մտածելով, այն մի մասն էլ քաղցր քաղցր երազներ տեսնելով՝ դարձեալ Բագուայ մասին՝ վեր էր կացել առաւօտ-առաւօտ Մկրտումէնց տուն գնացել Սաքանին Բագուայ մասին հարց ու փորձ անելու:

Ժամը վերջացաւ. Ժամաւորները դուրս եկան, «ողորմի Աստուած» ասելով քթախոտ համեցէք արին իրար և ոտերը կախ տւին: Տէր-Մարկոսն էլ դուրս եկաւ և խօսակցութիւնը աւելի կենդանացաւ: Ծերերի մէջն էր և Մկրտում ապէրը՝ Սաքանի հայրը. նա կուշ եկած, աչքերը կուշ գնացած, երեսը խորշոմներով ու կնճիռներով ծածկւած, ձերմակ կոշտ միրուքը խճճւած՝ երեսին կպած, ծնօտն ու ընչացքը քթախոտից դեղնած մի ծերունի էր: Նորա սովորականից դուրս արտայայտութիւնը ու ուրախ աչքերը անխօս ասում էին. «Տղաս եկել է, էլ առաջւայ Մկրտումը չեմ, որ պտածակից նայեմ. քթախոտս էլ կաշւի մէջ չեմ պահում, տղաս Բագուից տուփ է բերել»: Մկրտում ապէրը ցանկանում էր անպատճառ տուփը հանել, թէեւ կարիք չէր զգում քթախոտի. ուստի փոքրիկ, ջրջրոտ աչքերի անկիւնով դէս դէն նայեց, դողալով տուփը հանեց, մի քանի անգամ վախվիւնելով կողքերին խփեց և որովհետեւ դեռ չը գիտէր տուփ բանացնելը՝ երեսը փոխանակ դէպի վեր պահելու ցած պահեց, բացւեցաւ և քթախոտից բաւականին թափւեցաւ. նա առաւ մի քաշ՝ մտքումը ինքն իրանից նեղանալով թէ ինչո՛ւ այդ պահին հանեց, որ չար աչք կպչի և այդ օրին հասնի իւր սիրելի տուփը:

— Ծնորհաւոր լինի, շնորհաւոր, Մկրտո՛ւմ, ի՛նչ լաւ տուփ է, տղադ է բերել հա՞, այս ու այն կողմից ձայն տալով մի-մի քաշ վերցրին և խեղճի քթախոտը վերջացրին:

— Մկրտում եղբայր, ե՞րբ ենք աչքալուսանք գալու, ասաց տէր հայրը:

— Ձերն է տունը, ի՛նչ էք հարցնում, համեցէ՛ք գնանք, — ասաց և առաջ ընկաւ տըմբտըմբալով: Հինգ, վեց ծերունի և տէրտէրը հետևեցին Մկրտում ապօրը:

— Բարո՛վ, հազար բարի, գալուստդ բարի, Սաքա՛ն, ասաց տէրտէրը տուն մանելուն պէս:

Սաքանը թախտից իջաւ, տէր հօր աջն առաւ: Բոլորեքեանք տեղաւորւեցան թախտի վերայ: Օղիի սրւակը թերախորով ձւաների հետ Բագուից բերած մատուցարանում մէջ տեղ եկաւ: Սաքանը օղին ածեց և տէր հօրը համեցէք արաւ:

— Աստուած կեանքդ երկար անի, բաժակը ձեռին օրհնեց տէր-Մարկոսը, բարով ամեն անգամ օտարութիւնից այգպէս անվտանգ տուն գաս. Աստուած էլ աւել խելք, շնորհք, իմաստութիւն տայ: Մկրտում, բարով տղիդ պսակենք. պատրաստի՛ր, քեզ պիտի պարեցնեմ, ասաց ու խմեց ընչացքը ծծելով:

Բաժակը պտուտ եկաւ չորս բոլորը, ամեն մէկը իւր բաժին օրհնանքը տալով Սաքանին:

— Սաքա՛ն, Բագուից սկի չես պատմում. ախր գնացիր օտարութիւն չորս, հինգ տարի մնացիր, աշխարհք տեսար, մեղ նման ամեն բանից զուրկ չես, մի պատմի՛ր գտնէ լսելով իմանանք, թերախորովը խմելով հարցրեց տէր-Մարկոսը:

— Տէրտէ՛ր, այնքան բան եմ տեսել, որ եօթը օր, եօթը գիշեր նստեմ պատմեմ չի վերջանայ:

— Ելի դէսից դէնից պատմի՛ր, բոլորը չեմ ասում խօ:

— Տե՛ղ, տե՛ղ՝ նա է ոչ թէ մեր գիւղը, մենք մեր գիւղում կարծում ենք թէ էլ ուրիշ տեղ չը կայ, ասաց Մկրտում ապէրը:

— Տէրտէ՛ր, սկսեց Սաքանը, որ աշխարհքս պտտես՝ այնպէս մեծ, փողը շատ քաղաք չես գտնի. է՛, որ շատ անգամ կանգնում ես ծովի մօտ, մնում ես հէնց զարմացած. ապրանքը ապրանքի ետեւից չի կտրուում, գալիս է հա գալիս. որքան ներս է մտնում, այնքան էլ դուրս են հանում. ծո՛վ է ծո՛վ, ինչ քաղաք:

— Ի՞նչ տեսակ ապրանք են բերում, հարցրեց տէր-հայրը:

— Ինչ տեսակ որ ասես. աշխարհիս ամեն ծայրից էլ այնտեղ ապրանք են բերում և այնտեղից էլ նաւթ առնում, տանում իրանց երկիրը: Ո՛րքան նա՛ւթ են տանում և ո՛րքան են աշխատում՝ սկի կարելի է հաշուով ասել: Մի տեղ որ ծխից երկինքը միշտ թխպած լինի, տես ո՛րքան գործարաններ կը լինի. տես որքան են իրանք աշխատում, որ բանւորներին այնքան առատ են վարձատրում. նրանց համար փող՝ մի և նոյնն է հող:

— Այդ բոլոր գործարանները հայերի՞ է:

— Ոչ, հայի էլ կայ, ռսի էլ, թուրքի էլ:

— Իսկ բանւորները հայե՞ր են:

— Հայ, ռուս, թուրք լին են և լաւ փող են վերցնում:

— Հապա որ այգպէս է՝ մեր տղացքը էլ ինչո՞ւ են տաւար պա-

հում, հողը վարում, էշ կենում, էշ մեծանում, հէնց գնան այնտեղ էլի. թէ լաւ փող կը ստանան, ինչպէս գու ես ասում և թէ աշխարհք կը տեսնեն, մարդավարութիւն կը սովորեն. տեսնելով կը լինի, գիւղում մնալով ի՞նչ կը լինի. գիւղացին ինչ է իմանում ժամը ի՞նչ է, քահանան ի՞նչ է. կը գնան, կը տեսնեն՝ թէ ինչպէս նրանք ժամասէր, քահանայասէր են, կը վերադառնան և նոյնը իրանք կ'անեն, դեռ ուրիշներին էլ կը խրատեն: Այ՛ Սաքանը, ես իմ Աստուածը, նա, ես գիտեմ, այժմ աւելի ժամասէր, աւելի քահանայասէր է, քան թէ առաջ էր՝ երբ տաւար էր պահում ու վար անում:

— Տէրտէ՛ր, բոլորը դէն, քահանան ի՞նչ է, որ տեսնես՝ եպիսկոպոսի է հաւասար նրանց մէջ, ի՞նչ տեսակ տներում են կենում, ի՞նչ նստել վեր կենալ ունին, ոտով չեն մանգալիս՝ կառքով, ծառաները յետեները զցած: Բագուցիք ի՞նչպէս են վարձատրում քահանային, — առանց համարելու փողը ջէքներից հանում, քահանայի սուրբ աջը առնում և այնպէս ծածուկ են տալիս, որ իրանց ձախ ձեռքը անգամ չի իմանում: Քահանան մի նշան է օրհնում, հարիւր մանէթ է վերցնում. սորա նման էլ ուրիշ բաները:

— Բա՛ որ ես ասում եմ. մինչև մարդ մարդավարութիւն չը սովորէ, ի՞նչ կ'իմանայ ժամի նշանակութիւնը, քահանայի գինը. մի նշան է օրհնում մի քանի ռոպէում, հարիւր մանէթ է ջէքը դնում, իսկ մենք, որ ամբողջ տարին քանի քանի մկրտութիւն, նշան, պսակ ենք անում՝ հարիւր մանէթ վերցնո՞ւմ ենք: Դէ ե՛կ համալրի՛ր, համ էլ քահանայութիւն արա՛: Ա՛յ, քահանայ լինես Բագու և ոչ թէ գիւղում: Զէ՛, մեր գիւղացիները շատ յիմարութիւն են անում, չեն թողնում իրանց որդկերանց տանից դուրս գան, գնան փող բերեն, մարդավարութիւն սովորեն, որ գիւղն էլ մի քիչ շնորհք ընկնի, թէ չէ այսպէս ապրուստ չի լինի. ի՞նչ ենք մենք, ի՞նչ, ինչի՞ ենք նմանում, մեզ էլ է Աստուած ստեղծել, քաղաքացուն էլ, մենք կարող ենք մարդ անունը համարձակ տալ մեզ. չէ, հէնց այսօրանից ես կը քարոզեմ բոլոր ծնողաց, որ իրանց որդկերանց ուղարկեն Բագու. բաւական է որքան քնած մնացինք:

Երկրորդեցին օղին: Տէր-Մարկոսը Բագուայ քահանաների մասին էր մտածում և երանի տալիս նրանց. ի՞նչպէս նա ևս կը ցանկանար մշակների հետ գնալ այնտեղ քահանայ լինել կամ թէ չէ

Հէնց ուր մի զցել այնտեղ. նա մտածում էր. «Նա ծերացել եմ, չեմ կարող էլ այսուհետև օտարութիւն գնալ, թող գիւղացի տղաները գնան և հարուստ վերադառնալով մենք էլ այնպէս կը վարձառըր-ւենք, ինչպէս մեր եղբայր քահանաները Բագուման:

—Այսքան էլ անխելքութիւն կը լինի, որ մենք ունինք, ասաց ուրախ ուրախ Ստեփանը. մեր գիւղում քնած ենք, իսկ ուրիշները աշխատում հա աշխատում են:

Ուրախ էր Ստեփանը, որովհետև գաղափարակիցներին գտել էր. իւր մտադրութիւնը կատարել անհրաժեշտ էր համարում, որովհետև տեսնում էր աչքի առաջ՝ թէ ի՞նչպէս ժողովրդի արթուն հովիւը քարոզում էր տաւարն ու գութանը թողնել, շտապել քաղաքները, բերել փող և մարդավարութիւն, փոխել գիւղացու կեանքը և լինել քաղաքացի: Տէր-հայրը թւում էր նորա աչքերին ինչպէս ժողովրդի բարեացակամը, նորա շահերին պաշտպանը և լուսաւորութեան առաջնորդը: Նա տեսնում էր տէր-Մարկոսի ձեռին մի բոցավառ լապտեր, որ լուսաւորում էր ամբողջ գիւղը, և գիւղացիները այնպէս էին լոյսի վերայ գալիս, ինչպէս ոչխարները աղի վերայ:

—Օրհնեա՛լ լինիս, Ստեփա՛ն, լաւ ասացիր. Սաքանն է ասում թէ այնտեղ մարդիկ ոչ քուն ունեն և ոչ դադար, միշտ գործում, աշխատում են, թէ իրանք շահում և թէ իրանց քահանաները. որ նրանք մի նշան օրհնելով հարիւր մանէթ չ'առնեն բա ե՛ս պիտի առնեմ մեր գիւղ տեղը, որ բացի տաւար պահելուց ու վար անելուց ոչինչ չը գիտէք: Մի մարդ, որ տարին տասներկու ամիս տաւարի հետ լինի, ախր նրանից էլ ի՞նչ կարելի է պահանջել, նորամարդավարութիւնը էլ ի՞նչ կը լինի. առակը անխոտելի՝ «էշը ի՞նչ գիտէ նուշը ի՞նչ է». կամ թէ չէ ուր մեզ չեն յարգում, մեզ ինչպէս քահանայ չեն ընդունում, ախր ի՞նչպէս կարող ենք մենք աւելի պահանջ ունենալ, ասած է՝ «էշի քացուց բէղամաղ մի՛ լինիր»: Սիրելի՛ք, ինչպէս մեր հայրերն են եղել, այնպէս էլ ուզում ենք մենք լինել, մի աչքներս հեռու չենք դարձնում, տեսնենք եօթը սարի, եօթը ձորի յետև ի՞նչ են անում, որ մենք էլ սովորենք և ըստ այնմ մեր կեանքը բարեփոխենք. բաւական է, այսքան էլ համբերութիւն կը լինի. դուրս եկէ՛ք ձեր կոճերի տակից, առէ՛ք ճանապարհորդի պարկը, Աստուծոյ անունը տւէ՛ք, գնացէ՛ք այնտեղ՝ ուր կայ շատ

փող, ուր կան մարդիկ, որոնք ժամասեր, քահանայասեր են, սովորեցէ՛ք նրանցից քրիստոնէութիւնը, դարձէ՛ք ձեր տգէտ ու թշուառ ծնողաց մօտ, որ ծերութեան ժամանակ հասկացնէք նրանց այն ճանապարհը, որ տանում է հանդերձեալ երանաւէտ կեանքը: Ես այս մենակ այստեղ չեմ ասի, տնեւում, եկեղեցում կը քարոզեմ, թող ականջները լաւ բանան, բարին չարից զանազանեն, անեն այն ինչ որ զէպի Աստուծոյ ճանապարհն է տանում: Ես ինձ համար մեծ մեղք կը համարեմ, որ, երբ տեսնում եմ գիւղացիին փոխանակ աջ գնալու՝ ձախ է գնում, ճանապարհին շատ տեղ սայլթաքելով՝ եթէ չը զգուշացնեմ՝ նրանց ասելով. «Սիրելի՛ ժողովուրդ, գնացէ՛ք աջ, այնտեղ կան ոսկու կոյտեր, այնտեղ կալ քրիստոնեայ բնակիչ, ձախ մի՛ շեղւէք, կ'ընկնէք մոլթ խորխորատ» ուր կեղտոտ տաւարին պիտի ծառայէք, ուր ցեխոտ գութանի յետեից պիտի քաջքաշ լինէք»:

Մկրտումի տունը կենդանացել էր. հարեանները թափւել, լցւել էին. քահանան օղին խմած ոգևորւել էր, և գիւղացիներին օգուտ էր ուզում տալ՝ աչքի առաջ ունենալով իւր սեպհական օգուտը, այն է՝ մօտ ապագայում իւր առատ վարձատրութիւնը: Գիւղացիների պէս նա էլ մոլքումը կորկոտ էր գցել, Բագու ուղարկած երիտասարդներին համարում էր սոկոսով տւած փող:

Ոգևորւել էին գիւղացիները, ուրախական բացականչութիւններ էին հանում. այս ու այնտեղից լսում էր. «բերանի՛դ, այգ սուրբ բերանի՛դ մատաղ, որ մեզ համար հոգս ես անում, դու այդ քո բարութեամբ արքայութիւնը ժառանգեցիր»։ Ել ուրախութիւնից ոչ ոք չէր կարողանում խօսել: Իւրաքանչիւրը իւր առանձին մտածողութիւնը այժմ ընդհանուրի մտածողութեան հետ ներդաշնակ և նման տեսնելով՝ աւելի և աւելի ոգևորւեցաւ. մէկը եթէ որոշել էր մէկ տղային ուղարկել, այժմ երկուսին, երեքին էլ միանգամից է ուզում ուղարկել. նոքա լաւ տեսնում էին թէ Սաքանը ի՛նչպէս մաքուր, ի՛նչպէս լաւ հագւած մի քաղաքացու տղայ է դարձել. նորա բերած մատուցարանը, որ սիւնի ճակատից էին կախել օղին խմելուց յետոյ, կանաչ-կարմիր փոքրիկ սնդուկները, որ պատի տակովն էին շար գցել և վերջապէս հօր քթախտի տուփը, որ հանգիստ չէր գտնում. Մկրտում ապօր ձեռին, — այս բոլորը տեսնելուց և տէր հօր ասածները լսելուց յետոյ՝ նրանց հայեացքը անխօս աւտում էր. «Ել ի՛նչ ենք կանգնել, այսուհետև էլ սպասելը չի բռնի, զէպի առաջ, զէպի ոսկու կոյտերը, զէպի աւետեաց երկի՛րը»:

(Նք շարունակւի)